

ve diğerleri hadis rivayetinde bulundular. Hafs'ın rivayetleri Tirmizî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde yer almış, Nesâî ise *Müsnedü 'Alî* adlı eserinde mütâbaat* yoluyla ondan nakilde bulunmuştur (Mizzî, VII, 16).

Hafs Kur'an kıraatinde hüccet sayılmış, özellikle Âsım b. Behdele'nin kıraatini rivayetlerdeki güvenilirliği ve hıfzının sağlamlığı üzerinde kaynaklarda ittifak edilmiştir. Yahyâ b. Maîn'in belirttiğine göre Eyyûb b. Mütevekkil, Hafs'ın kıraatinin Âsım'ın diğer râvisi Ebû Bekir b. Ayyâş'tan daha sağlam, ancak Ebû Bekir'in Hafs'tan daha güvenilir olduğunu söylemiş (Hatîb, VIII, 186), Muhammed b. Yezîd er-Rîfâfî de, Kûfe'de Âsım kıraatini en iyi bilen Hafs olduğunu, Ebû Bekir'in ondan sonra geldiğini belirtmiştir (Dâni, I, 49). Hatîb el-Bağdâdî, eski âlimlerin Hafs'ı Ebû Bekir'den hıfz bakımından üstün saydıklarını ve Âsım'dan öğrendiklerini iyi zabt ettiği hususunda ona güvendiklerini kaydetmiştir (*Târihu Bağdâd*, VIII, 186). Ebû Hâtim er-Râzî ise Ebû Bekir b. Ayyâş'ın kıraatte Hafs'tan daha ileride olduğu görüşündedir (İbn Ebû Hâtim, III, 174).

Hadis rivayetiyle ilgili olarak Vekî' b. Cerrâh'tan nakledilen Hafs'ın sika olduğu yolundaki görüş (Dâni, I, 49; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 559) istisna edilecek olursa onunla ilgili değerlendirmelerin hemen hepsi olumsuzdur. Ahmed b. Hanbel'in Hafs hakkında "metrükü'l-hadis" ifadesini kullandığı nakledilirken (*el-İlel*, I, 401) "sâlih" terimini kullandığı (Hatîb, VIII, 187) ve "mâ bihî be'sün" (zararı yok, hadisi alınabilir) dediği de (Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, s. 87) rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim, âlimlerin onun rivayet ettiği hadisleri almadıklarına dikkat çekmiş, Nesâî bu bilgiye, "Sika değildir, hadisi yazılmaz" ifadesini eklemiştir. Ebû Zûr'a er-Râzî, Dârekutnî ve İbnü'l-Bâzîş de Hafs'ı zayıf saymışlardır. Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî ile İbn Hibbân'ın değerlendirmelerinde ise konuyu açıklayıcı unsurlar mevcuttur. Sâcî onun Simâk b. Harb, Alkame b. Mersed, Kays b. Müslim ve Âsım'dan uydurma hadisler rivayet ettiğini ileri sürmüştür; İbn Hibbân da hadislerin senedlerini birbirine karıştırdığını, mürsel hadisleri merfû diye rivayet ettiğini, bazı kimselerden ödünç kitaplar alıp bunları istinsah ederek semâ olmaksızın rivayet ettiğini söylemiştir. Onun şahsiyetiyle ilgili en ağır itham Yahyâ b. Maîn'le Abdurrahman b. Yûsuf b. Hirâs'a ait olup bunlardan birincisinin,

Hafs'ın kıraatteki üstünlüğünü kabul etmekle birlikte onun hakkında "kezzâb" dediği nakledilmiş (Mizzî, VII, 15), ikincisinin de aynı terimi kullandığı, ayrıca hadis uydurduğunu eklediği rivayet edilmiştir (Hatîb, VIII, 188). Hafs hakkında ileri sürülen görüşleri değerlendiren Zehebî onun kıraat ilminde hüccet, hadiste zayıf olduğunu, çünkü bunlardan birincisini çok iyi bildiğini, diğerinde ise yetersiz kaldığını, ancak şahsiyeti ve ahlâki itibariyle doğru sözlü bir kimse olarak tanıdığını söylemiştir (*Mizânü'l-i'tidâl*, I, 558).

Hafs, Âsım b. Behdele'nin kıraati için İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'â*sında tercih ettiği kişilerden biri olurken daha sonra kıraat-i seb'a imamlarının râvi sayısını iki ile sınırlayan kıraat kitaplarında da Âsım'ın iki râvisinden biri olmuştur. Günümüzde müslümanların büyük çoğunluğunun okuduğu kıraat Âsım'ın Hafs rivayeti olup diğer râvi Ebû Bekir b. Ayyâş'la aralarında 520 yerde farklı okuyuşlar bulunduğu belirtilmiştir (İbnü'l-Cezerî, I, 254). Hafs ile Ebû Bekir arasındaki okuyuş farklılıklarını bir araya getiren müstakil eserlere örnek olarak Ebû Bekir Abdullah b. Mansûr el-Bâkîllânî'nin *Risâle fi zikri'l-ihtilâf beyne şâhibey 'Âsım' Ebî Bekr ve Hafs* adlı eseri zikredilebilir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1457, vr. 19^b-42^a; TSMK, III, Ahmed, nr. 1177, vr. 225^a-261^b). Hafs, Rûm sûresinin 54. âyetinde geçen "za" (ضعف) kelimesini "zu" (ضعف) şeklinde okuması dışında hocasına muhalefet etmediğini söylemiş, ancak Âsım'ın Hafs rivayetine göre basılan mushaflarda bu kelime Âsım'ın tercihihine göre okunmuştur.

İbnü'l-Cezerî'nin kabul ettiği görüşe göre Hafs b. Süleyman 180 (796) yılında vefat etmiştir. Bu tarih 190 (806) olarak da kaydedilmiş, ayrıca 180-190 yılları arasında bazı tarihler ileri sürülmüştür. 131'de (748) meydana gelen veba salgınından biraz önce öldüğüne dair Ebû Tâhir b. Ebû Hâşim'in kaydettiği rivayeti değerlendiren İbnü'l-Cezerî, bu yanlışlığın, o tarihlerde vefat eden Hafs b. Süleyman el-Minkârî ile Hafs b. Süleyman el-Esedî'yi birbirine karıştırmanın sonucu olabileceğini söylemiş, benzer bir rivayet Ahmed b. Hanbel'den de nakledilmiştir (*el-İlel*, II, 145).

Kaynaklarda Hafs'ın herhangi bir eserden söz edilmemekle birlikte onun Âsım'dan rivayet ettiği kıraate dair yazılı

diği bilinen eserlerin bir kısmının nüshaları *el-Fihrisü's-şâmil*'de gösterilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Koçyiğit), I, 401; II, 42, 145-146; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, I, 270-271; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1972, s. 95-96; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 173-174; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 255; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 788-791; Dâni, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kur'âti's-seb'* (haz. Kemal Atik, doktora tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, I, 49-50; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, VIII, 186-188; İbnü'l-Bâzîş, *el-İknâ*, I, 55-148; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, I, 221-222; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 183; a.m.f., *Mu'cemü'l-üdeba'*, X, 215-216; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 372; Mizzî, *Tezhibü'l-Kemâl*, VII, 10-16; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra'* (Altıkulaç), I, 287-290; a.m.f., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 558-559; a.m.f., *Târihu'l-İslâm: sene 171-180*, s. 85-88; İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, I, 254-255; İbn Hacer, *Tezhibü'l-Tezhib*, II, 400-402; *el-Fihrisü's-şâmil: mahtûâtü'l-kur'â't*, Amman 1407/1987, I, 276, 419; II, 486, 506, 509, 528, 531, 532, 536, 565, 579, 580, 627, 629, 637, 646, 659, 665, 666, 667, 674, 677, 679, 695, 698; Ed., "Hafs b. Sulaymân", *EP* (İng.), III, 63.

TAYYAR ALTIKULAÇ

HAFSA

(حفصة)

Ümmü'l-mü'minîn Hafsa bint Ömer b. el-Hattâb el-Adevîyye (ö. 45/665 [?])

Hz. Ömer'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımı.

605 yılında Mekke'de doğdu. Annesi Zeyneb bint Maz'ûn el-Cumahîyye de ashaptandır. Sahâbîlerden Osman b. Maz'ûn ile Kudâme b. Maz'ûn dayıları, kendisinden altı yaş küçük olan Abdullah b. Ömer de ana baba bir kardeşidir. Hafsa, ilk müslümanlardan Abdullah b. Huzâfe'nin kardeşi Huneys b. Huzâfe ile evlendi. Bu evliliğin, Huneys'in Habeşistan'a hicret edip daha sonra Mekke'ye dönmesinin ardından gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hafsa kocasıyla birlikte Medine'ye hicret etti. Bedir Gazvesi'ne katılan Huneys dönerken yolda hastalandı ve daha sonra Medine'de öldü (Buhârî, "Megâzî", 12; Belâzûrî, I, 422). Bunun üzerine Hz. Ömer, kızını veya kız kardeşini faziletli biriyle evlendirmeye âdeti gereğince (Buhârî, "Nikâh", 33), eşini (Resûlullah'ın kızı Rukiyye) bir süre önce kaybeden Hz. Osman'a çocuksuz olarak dul kalan kızı Hafsa ile evlenmesini teklif etti. Hz. Osman evlenmek niyetinde olmadığını söyleyince aynı teklifi Hz. Ebû Bekir'e yaptı. Resûlullah'ın Hafsa ile evlenmeyi düşündüğünü

bilen, fakat bunu açıklamayı doğru bulmayan Hz. Ebû Bekir'in bu teklifi sükûtle karşılması üzerine Hz. Ömer gücendi ve duygularını Resûl-i Ekrem'e açtı. Resûl-i Ekrem de yakında Hafsa'nın Osman'dan, Osman'ın da Hafsa'dan daha hayırlı biriyle evleneceğini söyledi. Nitekim Resûlullah, 3. yılın Şâban ayında (Ocak 625) dördüncü eşi olarak 400 dirhem mehir karşılığında Hafsa ile evlendi (bu tarihten bir yıl önce evlendikleri de söylenmektedir). Hz. Osman da Resûlullah'ın diğer kızı Ümmü Külsüm ile evlendi.

Hafsa diğer ortakları içinde en çok Hz. Âişe ile anlaşmış, ikisinin Resûlullah'ı diğer hanımlarından kuskandıkları ve zaman zaman bu konuda iş birliği yaptıkları da olmuştur. Nitekim bir defasında Hz. Peygamber'in hanımlarının odalarını dolaştığı sırada Ümmü Seleme'nin (veya Zeyneb bint Cahş'ın) yanında diğerlerinden fazla kalmasının sebebini araştırmış ve bu eşinin Resûl-i Ekrem'e bal şerbeti ikram ettiğini öğrenmişlerdi. Hz. Peygamber yanlarına geldiğinde üzerinde tuhaf bir koku bulunduğunu, bunun da yediği baldan kaynaklandığını ima edip onun bazı hanımlarının yanında fazla kalmasına engel olmaya karar vermişlerdi. Bu kararlarını uygulamışlarsa da daha sonra yaptıklarından pişmanlık duymuşlardı. Onların Resûlullah'ı üzen bu davranışları yüzünden Hz. Ömer'in kızını uyardığı bilinmektedir.

Hafsa ile ilgili bir diğer olay da Resûl-i Ekrem'in Hafsa'ya (veya diğer bir eşine) bir sır vermesi, onun bu sırrı saklamayıp rivayete göre Hz. Âişe'ye haber vermesi üzerine Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i durumdan haberdar etmesidir (bk. et-Tahrîm 66/3; Elmalılı, V, 5110-5116). Bu sırrın ne olduğu hususunda kaynaklarda başlıca üç rivayet yer almaktadır: Bal şerbeti olayı üzerine Resûlullah'ın bir daha bal şerbeti içmeyeceğine dair yemin etmesi, câriyesi Mâriye'yi Hafsa'nın evde bulunmadığı bir sırada onun odasına alması sebebiyle üzülen Hafsa'ya bu olayın bir daha tekrarlanmayacağını söylemesi, kendisinin vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ebû Bekir ile Ömer'e kalacağını bildirmesi. Allah'ın helâl kıldığı şeyleri, eşlerini memnun etmek için kendine haram etmemesi gerektiğine dair âyetin (et-Tahrîm 66/1) ilk iki olaydan biri üzerine nâzil olduğu belirtilmektedir. Sebepi kesin olarak bilinmemekte beraber muhtemelen sır saklamadaki kusuru yüzünden Hz. Peygamber'in Hafsa'ya ric'î talâk ile boşadığı, olayı öğrenen Hz. Ömer'in

Resûlullah'ı gücendirmenin Allah'ı gücendirmek olacağını düşünerek çok üzül-
düğü, bunun üzerine Allah Teâlâ'nın Resûl-i Ekrem'e Hafsa'ya boşamamasını emrettiği (Heysemî, IX, 392) veya Ceb-râil'in, "Hafsa çok oruç tutan ve çok namaz kılan bir hanımdır ve cennette senin eşindir" demesi üzerine onu boşamaktan vazgeçtiği rivayet edilmektedir (Nesâî, "Talâk", 76; Hâkim, IV, 15).

Hz. Ebû Bekir devrinde Zeyd b. Sâbit'in çalışmalarıyla mushaf halinde bir araya getirilen Kur'an âyetleri onun ölümünden sonra Hz. Ömer'de kalmış, Hz. Ömer'in vefatı üzerine Hafsa'ya intikal etmiştir. Hz. Osman mushaf nüshalarını çoğaltacağı zaman bu asıl nüshayı getirtmiş, çoğaltma işi bitince de Hafsa'ya geri vermiştir (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 3). Okuma yazma bildiği anlaşılan Hafsa'ya yazıyı hanım sahâbilerden Şifâ bint Abdullah öğretmiştir (Müsned, VI, 286; Sââtî, XVII, 179). Ayrıca Hafsa'nın hâfız sahâbilerden olduğu rivayet edilmektedir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 669). Kaynaklarda onunla ilgili haberlerden biri de babasının hilâfeti dönemine aittir. Hz. Ömer, kocası aylardır savaşta bulunan bir kadının eşine hasretini dile getiren bir şiir okuduğunu duyunca bir kadının kocasından ne kadar ayrı kalabileceğini Hafsa'ya sormuş, onun "üç ay, en fazla dört ay" şeklindeki cevabı üzerine kumandanlarına gönderdiği emirname-de buna göre hareket edilmesini istemiştir.

Hafsa'nın 45 yılının Şâban ayında (Ekim 665) Medine'de vefat ettiği, cenaze namazını Medine Valisi Mervân b. Hakem'in kıldırıldığı ve Bakî Mezarlığı'na defnedildiği belirtilmekte, bazı kaynaklarda ise 41 yılının Cemâziyelevvel ayında (Eylül 661) ve bir kısmında 27 (647-648) yılında vefat ettiği ileri sürülmektedir.

Hz. Hafsa Resûl-i Ekrem'den ve Hz. Ömer'den altmış hadis rivayet etmiştir. Bunların dördü hem *Şahîh-i Buhârî* hem de *Şahîh-i Müslim*'de, altısı sadece *Şahîh-i Müslim*'de bulunmakta, rivayetlerinden kırk dördü Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır (VI, 283-288). Ondan hadis rivayet edenler arasında kardeşi Abdullah b. Ömer, Abdullah'ın oğlu Hamza, ashaptan Hârise b. Vehb, Şüteyr b. Şekel, Muttalib b. Ebû Vedâa ve tâbiî Abdullah b. Safvân el-Cumahî gibi isimler vardır. Hafsa'nın rivayetleri konusunda Latife Muhammed Enver Müreykî, *Haşfa Ümmü'l-mü'minin binti'l-Fârûk ve eşeruhâ fî rivâye-*

ti'l-hadîs adlı bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (er-Riâsetü'l-âmme li-ta'lîmî'l-benât Külliyyetü't-terbiye li'l-benât, Cidde 1407).

Henri Lammens'in, "Hafsa, Âişe ile aynı mertebede olarak Peygamber'in diğer zevcelerinden mümtaz mevkide idi ve bütün nüfuzunu üçlerin, yani Peygamber'e Ebû Bekir ve Ömer'in halef olmasına çalışan partinin maksadı uğruna kullanmıştı" (İA, V/1, s. 81) şeklindeki iddiası hiçbir ciddi kaynağa dayanmayan subjektif bir değerlendirmeden ibarettir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, VI, 283-288; Buhârî, "İlim", 27, "Nikâh", 33, "Megâzî", 12, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 3; Nesâî, "Talâk", 76; Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 709, 719; III, 1092; İbn Hişâm, *es-Sire*, IV, 293, 294, 297; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 81-86; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 83; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebi*, Beyrut 1403/1983, s. 39-40; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 135, 158, 184, 550; Belâzürî, *En-sâb*, I, 422-428; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 499; III, 164, 617; IV, 451-454; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhîf* (nşr. A. Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 8, 9, 19, 20, 21, 24, 85-87; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 14-15; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 268-270; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 65-67; a.m.f., *el-Kâmil*, II, 148, 308, 505; III, 53, 94, 112, 208; Nevevî, *Tehzîb*, II/1, s. 338-339; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVIII, 176-178; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 227-231; a.m.f., *Târîhu'l-İslâm: sene 41-60*, s. 42-44; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IX, 391-393; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 345-346; VII, 581-583, 680; a.m.f., *Fethu'l-bârî* (Hatîb), VIII, 669; a.m.f., *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 410-411; Muttakî el-Hindî, *Ken-zü'l-ummâl*, XVI, 576; Mehmed Zihni, *Meşâhîr-ür-rabbânî*, XVII, 179; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 5110-5116; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ*, I, 274-277; Bâsime Keyyâl, *Tetaavurü'l-me're' fabre't-târîh*, Beyrut 1401/1981, s.177-181; Abdurrahman Umeyre, *Nisâ'ün enzelallâhu fihinne Kur'ânen*, Riyad 1403/1983; Abdüssabûr Şâhîn - İslâh Abdüsselâm er-Rifâî, *Meusû'atü'üm-mehâti'l-mü'minin*, Kahire 1412/1991, s. 124-131; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 63; H. Lammens, "Hafsa", *IA*, V/1, s. 81-82; L. Vecchia Vaglieri, "Haşfa", *EP* (Fr.), III, 66-68.

M. YAŞAR KANDEMİR

HAFSA HATUN CAMİİ

Bursa'da
XV. yüzyıla ait cami.

Kayan mahallesi Simavlı sokakta yer almaktadır. Kapısının üstündeki Arapça kitâbeden anlaşıldığına göre Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Hafsa Hatun tarafından 847 (1443) yılında inşa ettirilmiştir; vakfiyesi yoktur. Bedreddin Camii adıyla da anıldığından bazı araştırmacılar, Emîr